

AHMAD YASSAVIYNING KOMIL INSONNI TARBIYALASHGA OID QARASHLAR

JDPI Umumiy pedagogika kafedrası
katta o'qituvchisi Muxammadiyeva S

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tarbiyaning tarixiy ildizlari, yurtimizda inson ma'naviy-axloqiy tarbiyasi muammosi bo'yicha olib borilgan izlanishlarda ilgari surilgan g'oyalar, xususan Ahmad Yassaviyning insonparvarlik g'oyalarning bugungi kunda yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: pedagogika, ta'lim, tarbiya, axloq, insonparvarlik, halollik, nafs tarbiyasi, ma'naviy meros.

Ahmad Yassaviyning qarashlari uning "Devoni hikmat" asarida berilgan. Asarda hozirgi tarbiya jarayonimizda foydalanish mumkin bo'lgan juda kop jihatlarni ko'rishimiz mumkin. Yassaviyning hikmatlarida insoniy go'zallik, insonparvarlik, ma'naviy poklik, saxovat, diyonat, xolislik, adolatparvarlik, mehnatsevarlik kabi go'zal axloqiy sifatlar o'z aksini topgan. Yassaviyning pedagogik qarashlaridan Pedagogika nazariyasining "Tarbiya jarayoni mohiyati va mazmuni", "Tarbiyaning qonuniyatlari, prinsiplari va metodlari", "Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish va o'quvchilarning aqliy tarbiyalash", "Yagona o'quv-tarbiya jarayonida fuqarolik va vatanparvarlik tarbiyasi", "O'quvshilarning mehnat va iqtisodiy tarbiyasi", "O'quvshilarning ma'naviy axloqiy tarbiyasi", "O'quvshilarning nafosat tarbiyasi", "Bolalarni oilada tarbiyalash" mavzularini o'tish davrida, Pedagogika tarixidagi "VII asrdan XIV asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikr taraqqiyoti", "Tasavvuf ta'limotida ta'limiy-tarbiyaviy qarashlar" mavzularida, "Oila pedagogikasi"dagi bir qator mavzularni o'tishda keng foydalanish mumkin.

Yassaviyning turli insoniy sifatlar haqidagi qarashlaridan foydalanishga oid qator misollarni keltirib o'tamiz. Masalan, adibning insonparvarlik targ'ib etilgan g'oyalarni boshqa allomalarning qarashlari bilan taqqoslagan holda Pedagogika nazariyasida foydalanish mumkin:

Sharqning zabardast shoirlari nafaqat buyuk mutafakkir, mutasavvuf donishmandlar, balki purqudrat, hurfikr, ilg'or gumanist tarbiyachilar ham bo'lganlar. Hurfikrlilik va tasavvuf bir-biri bilan chambarchas bog'liq tushunchalar hisoblanadi.

Tasavvuf namoyandalari, taraqqiyparvar mutasavvuflar xalq ommasining zulm va istibdodga qarshi olib borgan kurashlarida, aksariyat hollarda, g'oyaviy rahbarlik, sardorlik va sarkardalik qilganlar.

Tasavvuf tariqati shayxlari, diniy-mazxabiy ulamolarga qaraganda, xalq ommasiga yaqinroq turganlar, ko'pchiligi xalq ichidan, kambag'al tabaqalardan chiqqan. Zero, tasavvufda insonni takomillashtirish, Shu yo'l bilan uni ulug'lash va e'zozlash, Ya'ni ilohiylashtirish, insonda ham Ollohga xos sifatlarni tarbiyalash va shu yo'l bilan uni Ollohga yaqinlashtirish asosiy muammo hisoblangan. Darvesh qiyofasidagi Inson o'zini Xudoga yaqin, deb bilgan.

Tasavvufdagi asosiy masala o'zi pok, so'zi pok va ishi pok, to'g'ri so'z, halol, yuksak axloqqa noil, har tomonlama komillikka erishgan insoningina Alloh vasliga musharraf bo'lishni anglatadi. Tasavvufning teran insonparvarlik mohiyati ham ana shunda yaqqol ko'rinib turibdi.

Tasavvuf gumanistik ahamiyatga molik axloqiy tarbiya bilan ham chambarchas bogliqdir. Inson kamoloti islom dinida ham, tasavvufda ham asosiy masaladir.

Yassaviyning tariqat va shariat haqidagi qarashicha tariqat va haqiqat botiniy poklanishning zaruriy ehtiyoji, shariat darajasi qoniqtirmaydigan, jondan kechib ishq sharobini ichishga tayyor turgan alohida shaxslarni tanlagan yo'lidir.

Ushbu ta'limot mazmun-mohiyatidan qo'yidagi talqin kelib chiqadi:

Shariat-ravshan bilingan narsalardir, nishondir, hurmatdir. Tariqat-qidirilgan narsalar, bayondir xizmatdir. Haqiqat –ko'rish uchun kurashish ayondir, hikmatdir.

Sharqning yirik allomalaridan biri, Alisher Navoiyning ustoz Abdurahmon Jomiy «Suhbatul abror» dostonida futuvvatga ta'rif berib, bu avvalo past xislatlarni tark etib, oliyanoblikni kasb etish, deya ta'kidlaydi. Futuvvatning birinchi sharti-miskinlar dardiga davo bo'lish:

Chand ro'ze zi mustaqimon bosh,

Dar payi hojati miskinon bosh.

Sham' shav, sham', ki xudro so'zi,

To ba on bazmi kason afro'zi?

Ma'nosi: Bir necha kun dinu-diyonati mustahkamlar safida bo'l, miskin g'ariblarning hojatini chiqarishni o'yla. Sham' bo'lgin, sham', toki o'zing yonib, o'zgar bazmini yorita olsang!

O'zi yonib, o'zgar kulbasini yoritish miskinlar bazmini obod qilish.... Qanday sharafl va oliyanob insoniy xislat! Bizning ulug' insonparvar donishmandlarimiz o'zimbo'larchilik falsafasini rad etib ana shunday ezgu g'oyalarni olg'a surganlar. Insoniylikni ilohiylik darajasiga ko'targanlar. Jomiyning fikriga kura javonmard xuddi bahor bulutiday hammaga birday saxovat yong'irini yog'dirmog'i, xuddi ko'z gavhari kabi o'zgalarni ko'rib, o'zini ko'rmasligi lozim. Bu komil insonning sifati ham, chunki ko'z komil inson timsolidir. Komil inson hech qachon o'zini o'ylamaydi, u hamisha boshqalar g'amida yuradi.

Yassaviy ta'limotida insonparvarlik, insonni ulug'lash eng asosiy g'oyalardan biri bo'lib hisoblanadi. Bu faqat unda emas, balki yurtboshimiz ta'kidlaganidek:

“Insonparvarlik- bu o'zbek xalqi milliy ruhiyatining ajralmas fazilatidir. Shafqatsizlik va zo'ravonlik uning tabiatiga yotdir. Bizning xalqimiz o'zining voqealarga boy ko'p ming yillik tarixi davomida ko'p narsalarni boshidan kechirdi-madaniyat, ilm-fan, o'z davlatchiligi yutug'lari nashidasini surdi, o'zaro nizolar, begonalar asorati alamini tortdi, eng yaxshi o'g'il-qizlaridan judo bo'ldi. Lekin tarixning o'yini ham, omomsiz jangu - jadallar ham, tabiiy ofatlar va ochlik ham xalqimizning insoniylik tabiatiga dog' tushirolmadi. O'zbek oilasida

bugungi kunda yaxshilik va yorug'lik, bolalarga mehr, kattalarga hurmat, yaqinlarga va boshqalarning qayg'usiga hamdardlik mujassamlashgandir".

Haqiqatdan ham avvallari biror kishi musofir bo'lib, choyxonaga kelib qolsa mahalla ahli uni uyiga taklif qilgan.

Insonlar ixtiyoriy ravishda sadaqa qilganlar, jamg'arma boyliklaridan kambag'al oilalarga yordam tariqasida berganlar. Xonadon boshiga tashvish tushganda yordam berish an'ana bo'lib qolgan. Bunday olijanoblik, himmat, insonparvarlik o'zbek xalqining qoniga singib ketgan. Odamlar o'rtasidagi munosabatlar hamjihatlik sarchasmasidan parvarish topgan kishining ko'ngli hamisha to'g'ri bo'ladi va har qanday og'ir mushg'ulot ham osonlikcha bartaraf etiladi.

Ahmad Yassaviy insonparvarlik odamiylik, saxovat, g'ariblarga yordam masalasiga alohida ye'tibor beradi. Buni bir qancha hikmatlarda ko'rish mumkin:

G'arib, faqir, yetimlarni Rasul surdi,
O'shal tuni me'roj chiqib diydor ko'r diyu
Qaytib tushib g'arib yetim izlab yurdi.
G'ariblarni izin izlab tushdim mano.

Yoki:

G'arib, faqir, yetimlarni Rasul surdi,
Haqlar qilib aziz joning ayla qurbon.
Taom tortsang, joning bila qilg'il ehson,
Haqdin eShitib, bu so'zlarni aydim mano.

Ahmad Yassaviy nuqtai nazarida insonning dunyosi insonparvarlik bilan obod. Bu dard hamma narsadan qudratli va fayzli deb biladi.

Yassaviy hikmatlarida yomonlik, nodonlik, jaholat, molparastlik kabi illatlarga qarshi kurash salbiy axloqiy g'oyalar ham o'z ifodasini topdi. U molu-dunyo, mansab uchun mukkasidan tushgan qozi- imomlar, hokimlar, amaldorlarga nafrat bilan qaraydi. Doimo xalqqa haq ko'zi bilan qarashga, g'arib-yetimlarga ozor yetkasmalikka chaqiradi.

Nafaqat Yassaviy, balki tasavvufning barcha tariqatlarida, tasavvuf ahlining barchasining ijodida insonparvarlik bo'sh masala bo'lib hisoblanadi. Ularda insoniylik va insonparvarlik turli tomonlari tahlil etiladi.

Navoiyning zamondoshlaridan biri- tasavvuf ta'limotining chuqur bilimdoni, mutafakkir alloma Voiz Koshifiy «Futuvvatnomai sultoniy» asarida javonmardlik udumlari, ilmu-amali barobarida tasavvuf haqida ham ko'p fikrlarni bayon etadi.

Koshifiy fikricha, tasavvuf singari futuvvat ham ruh ilmidir. «Futuvvat ilmining o'z mavzusi bor, bu mavzu inson ruhi hisoblanadi. Zero insonni ruhini tarbiyalash parvarish etish orqali uni go'zal va hamda (yoqimli) xulq-atvorli, fazilatli qilib yetishtirish mumkin».

Boshqa bir ta'rifida Koshifiy keltiradi: Futuvvat deb omma orasida yaxshi sifatlar va namunali ahloq bilan mashxur bo'lishni aytadilar.

Koshifiyning tasnifiga ko'ra, futuvvatning uch martabasi bor. Bular saxo (saxovat), Ya'ni bor narsani hech kimdan qizg'onmaslik: safo, Ya'ni qalbini

kibru xavo, gina - qudrat, qasb - g`azabdan xoli va pok tutish: vafo, Ya`ni hamma valq xizmatida bo`lish.

Xazrat Navoiy yozadi:

Muruvvat barcha bermakdur, yemak yo`q,

Futuvvat barcha qilmoqdur, demak yo`q.

Ya`ni o`zing yemaginda, boshqalarga bergin, bu chin muruvvat bo`ladi, yaxshilik qil, xojatni chiqarginda orqasidan gapirib yurma, xatto maqtanmagin ham, bu futuvvat axliga xos emas.

Tasavvufchilar inson tabiatidagi salbiy kuchlarni umumiy nom bilan «Nafs» yoki «Nafsi amora» deb atadilar va unga qarshi urush e`lon qildilar. Mol dunyo to`plash, nafs extiyojiga qarab yurish, hirsu havas qatiy qoralandi, insonni (insoniyatni ham) noqislik va falokatlardan qutqarishning birdan bir to`g`ri yo`li-nafsni o`ldirib, qanoat bilan halol yashash, ruh-irodani chiniqtira borib, insonga insoniylikni, yani ilohiylikni tantana ettirish zarur, deb targ`ib, qilinadi. Nafsning yomonligini anglash odamning o`zini, demakki ilohiylik va ezgulikni anglashdir. Bahouddin, Naqshband hikmati: «Nafsi xudro ba badiy Shinoxtan-xudshinoxtan ast» («o`z nafsingni yomonligini tanish-o`zligingni tanishdir»).

Mansur Halloj vasiyati: «Nafs seni o`ziga tobe etguncha , sen uni tobe et».

Alisher Navoiyning o`zi esa nafsni inson bolasining eng g`addor dushmani sifatida tariflaydi.

Turkistonning ulug` avliyosi Ahmad Yassaviy nafsni insoniylik duShmani, iymon dushmani deb qoralaydi, chunonchi:

Zolim nafsni hech qo`ymayin o`yga soldi,

Nafsim qochib chin oshiqdar Olloh dedi.

Yoki nafs yo`liga kirgan kishi rasvo bo`lur,

Yo`ldin ozib, toyib tuzib, gumrox bo`lur.

Yotsa qo`psa Shayton bilan xamrox bo`lur,

Nafsni tepgil, nafsni tepgil ey badkirdor!.

Tasavvuf ta`limotidagi allomalarimizni o`ziga jalb qilgan yana bir xolat, so`fiylarning «Inson insonning birodari», jumladan, boyu kambag`al ham bir – biriga birodar, degan g`oyasidir.

Maskur Shiorga asoslangan, bugungi kunda BMT joylashgan binoning peshtoqida ko`pgina tillarda tarjima qilib osib qo`yilgan Shayx Sadiyning quyidagi qit`asi bugungi kunda ham o`z mavqeiga egadir.

Bani odam a`zoi Yakdigarand,

Ki dar ofarinish zi yak gavxarand.

Chu uzve ba daru ovarad ro`zgor,

Di gar uzvxoro namonand qaror.

Tuk-az mehnati digaron beg`ami,

Nashoyad, ki nomat nihand odami.

Ma`nosi: Bani odam bir – birining a`zolaridir. Chunki, yaratilganda ular bir gavxardan olingan. Hayot bir a`zoni og`ritganda qolganlari ham zirqiraydi. Shuning uchun agar sen boShqalar uqubatidan bexabar bo`lsang, seni odam deb atashga arzimaysan.

Shayx Sadiyning xulosasiga ko'ra bani odam bir – birining a'zosi bo'lgandan keyin, garchi Ollahning irodasi bilan birov Shoxu, birov darvesh, birov boyu, birov kambag'al bulsa-da, lekin tananing bir a'zosi og'riganda boshqalari zirqiragani kabi, benavo darvesh ochlikda nola chekkanda, moldor odamning ham vujudi qaqshamog'i kerak, uning ko'ngliga shavqat uyg'onib, darveshga yoyordam qo'lini cho'zishi lozim; Shox esa rayyati bilan bir tanu bir jondir, ular bir- biridan ajralib, o'zaro muxolif bo'lganda mamlakat xarob bo'lishi muqarrar.

Bir so'z bilan aytganda Sharq Shoir – mutafakkirlarining aksariyati tasavvuf ta'limotidan kuch-oziq olib ijod qildilar. Natijada ko'pgina pandnomalar, hikmatlar va boshqa ruhiy noan'anaviy kamolotga hidoyat qiluvchi manba-asarlar paydo bo'la boshladi.

Ko'p Shoirlarda dunyoviylik bilan ilohiy Ya'ni irfon qo'shilib zuhur etdi. Hofiz Sheroziy, Sa'di Sheroziy, Kamol Xo'jandiy, Jomiy va Navoiy ijodida dunyo go'zalligi, ilohiy husnu – jamolning davomi va moddiy ifldasi sifatida olib qaraladi.

Navoiy «Hamsa» sida, yaxshi odam – xush axloq, odil va oqildir deb talqin qiladi. Yaxshilarning yaxshisi – yeru ko'kni bir nazar bilan qamrab olgan Baxouddin Naqshband yoki oriflar – orifi Abduraxmon Jomiylarni komillik timsoli deb ko'rsatadi.

Buyuk mutafakkir bobomiz Alisher Navoiy faoliyatidagi achchiq hayoti, tajribalari, tasavvufga uni yana yaqinlashtiradi. Ulug' Shoir ilohiy ishq, haqiqat, ruhiy kamolot muammolarini har qachongidan keng va teranroq tadqiq qiladi. Alisher Navoiy tasavvufga murojaat etib, butun e'tiborni inson ahloqini poklaShga qaratadi.

Uning asarlari jamiki odamzotga mehnat va halollikdan, do'stlik va hamkorlikdan, rostgo'ylik, sofdillik va samimiylikdan muhim hayotiy saboq beradi. Xaromxo'rlik va adolatsizlikni, fitna –fihnur, o'zaro nizo va qonli to'qnashuvlarni, vayrongarchiliklarga sabab bo'ladigan urushlarni esa qoralaydi. Alisher Navoiy ta'limoti faqat milliy ahamiyatga ega bo'libgina qolmasdan, umumba shariy qimmatga ham egadir.

Xulosa qilib aytganda tasavvuf ta'limoti insonni ulug'laSh, hayotini qadriga yetish, umrini oqilona o'tkazish g'oyalarini targ'ib qilishga nazariy zamin xozirlagan. Tasavvuf ta'limoti Sharq olamida xozir ham fan sifatida o'rganilib kelinmoqda. Demak tasavvuf ta'limotining asoschilari axloqiy poklikka, yomonlik bilan yaxshilikni farqlash, xarom - halolni bilish, egrilikdan qochish kabilarni o'rgatadi.

Nodonlik, bag'ritoshlik, pinxona yovuzliklarga murosasiz bo'lishga chorlaydi. Islom ta'limotiga taalluqli bunday axloqiy qarashlarni yoshlarga yetkazish, Sharqona idealistik merosga ijodiy yondoshish – milliy istiqloq mafkuramizni shakllantirishga zamin bo'lishi mumkin. Chunki, millatni tarixiy taraqqiyotni, istiqbolni ko'zlagan, xalqni-xalq, millatni – millat qiladigan, ularni dunyodagi o'rnini aniq - ravshan belgilab berishga xizmat qiladigan mafkura jamiyat ma'naviy hayotining tarkibiy qismidir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Axmad Yassaviy. Ibroxim Haqqul. – T.: Gafur Gulom nashriyoti, 2001 yil.
2. Al-Buxoriy. Hadis, Al-jome` as-sahih. -T.: “Qomuslar” bosh tahririyati, 1991-1992 yillar , 1- 4-kitoblar.
3. N. Komilov. Tasavvuf. -T.: «Yozuvchi», 1996 y
4. N.Komilov. «Komil inson haqida 4 risola». -T.: «Ma’naviyat»,1997 y.
5. Kubro Shayx Najmiddin. Jamoling menga bas: Ruboiylar /Forsiydan Matnazar Abdulxakim tarj.-T.: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1994.-64 b.
6. Isoqulov, M. (2021). ФОРМИРОВАНИЕ МЫШЛЕНИЯ МОЛОДЁЖИ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ – ВОСПИТАНИЯ . Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (1). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1400>
7. Isaqulov, M. (2020). Юкори синф ўқувчилари тарбиясида виртуал стендларнинг ўрни. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(50). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6069
8. Isaqulov, M. (2020). Formation Of High Spiritual Qualities In Youth. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(98). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/8012
- 9.Pardayeva, K. (2019). THE GREAT UZBEK WRITER ABDULLA AVLANI’S VIEWPOINTS CONCERNING EDUCATION AND UPBRINGING. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
- 10.Pardayeva, K. (2020). IT IS IMPORTANT TO STUDY ABDULLA AVLONI'S DIDACTIC HERITAGE AS A PEDAGOGICAL NEED. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 11.Pardayeva, K., Tangirov, A., & Muxammadiyeva, S. (2020). The Use Of The Humanistic Ideas Of Khoja Ahmad Yassavi In The Teaching Of Pedagogical Sciences. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 12.Pardayeva, K. (2020). JADID MA'RIFATI AND ABDULLA AVLONI'S SOCIAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITY. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 13.Pardayeva, K. (2020). ABDULLA AVLONI'S WORKS AS A METHODOICAL SOURCE OF THE CONTINUOUS SPIRITUAL EDUCATION PROCESS. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 14.Pardayeva, K. (2020). ABDULLA AVLONIY ASARLARI UZLUKSIZ MA’NAVIY TARBIYA JARAYONINING METODIK MANBASI SIFATIDA. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 15.Pardayeva, K. (2020). UZLUKSIZ MA’NAVIY TARBIYA JARA’ONIDA ABDULLA AVLONIY ASARLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 16.Pardayeva, K. (2020). MA’RIFATPARVAR ABDULLA AVLONIY IJODINING DIDAKTIK XUSUSIYATLARI. *Архив Научных Публикаций JSPI*
- 17.Pardayeva, K. (2020). ABDULLA AVLONI'S WORKS AS A METHODOICAL SOURCE OF THE CONTINUOUS SPIRITUAL EDUCATION PROCESS. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

18.Pardayeva, K. (2020). УЗЛУКСИЗ МАЪНАВИЙ ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА
АБДУЛЛА АВЛОНИЙ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ
САМАРАДОРЛИГИ. Архив Научных Публикаций JSPI.